

УДК 811.111'06'38'272'42

І. Е. Сніховська

Житомирський державний університет імені Івана Франко

Внутрішня форма слова у дзеркалі мовної гри

Сніховська І. Е. Внутрішня форма слова у дзеркалі мовної гри. Стаття присвячена висвітленню значення внутрішньої форми знака для вивчення феномену мовної гри. Підкреслено, що внутрішня форма виступає в якості асоціативного стержня сприйняття знака, тому для створення ігор в ситуаціях мовної гри лінгвокреативна особистість використовує потенціал внутрішньої і зовнішньої структур слова. Зроблено висновок про те, що дослідження внутрішньої форми слова у дзеркалі мовної гри відкриває можливості (ре)конструювання асоціативної валентності знака, ланок мовної номінації, уможливаючи тим самим досягнення впливу на інтелектуальну й емоційну сферу адресата.

Ключові слова: мовна гра, внутрішня форма, іграма.

Сниховская И. Э. Внутренняя форма слова в зеркале языковой игры. Статья посвящена значению внутренней формы слова в контексте феномена языковой игры. Подчеркнуто, что внутренняя форма выступает в качестве ассоциативного стержня восприятия знака, поэтому для создания игр в ситуациях языковой игры лингвокреативная личность использует потенциал внутренней и внешней структур слова. Сделан вывод о том, что исследование внутренней формы слова в зеркале языковой игры открывает возможности (ре)конструирования ассоциативной валентности знака, звеньев языковой номинации, делая возможным воздействие на интеллектуальную и эмоциональную сферу адресата.

Ключевые слова: языковая игра, внутренняя форма, играма.

Snikhovska I. E. The Inner Form of the Word in the Mirror of Language Play. The article is devoted to highlighting the meaning of the inner form of the word for studying the phenomenon of language play. It is emphasized that the inner form acts as an associative core of sign perception, therefore, to create ludic units in the situations of language play, the linguo-creative personality uses the potential of the inner and outer structures of the word. The paper seeks to address the issue of creating the ludic units in the associative field of language play as the process in which the participants of the communicative interaction employ the lingual associative code, based on analogies between signs, phonetic deformations of the outer form of the words, combining language features of phonological, word-building, syntactic levels, and is based on either sound and structural analogy or phonetic deformation, the use of an unconventional grammatical form, etc. The conclusion is drawn that the study of the inner form of the word in the mirror of the language play opens up the possibilities of (re)constructing the associative valency of the language sign, the links of the language nomination, making possible an impact on the intellectual and emotional sphere of the addressee.

Key words: language play, inner form, ludic unit.

Закони системного функціонування знаку, основний з яких твердить, що співвідношення плану змісту і плану вираження є неізоморфним, поширюється і на мовотворче мислення. Лінгвокреативне мислення передбачає здатність особистості створювати нестандартні дотепні конструкції. Мовна гра (МГ) як прояв творчого типу мислення і самовираження людини звернена до використання асоціативного формально-семантичного лінгвального коду. У ситуаціях МГ лінгвокреативна особистість використовує потенціал внутрішньої і зовнішньої структури слова для створення різноманітних мовно-ігрових утворень [6:240]. МГ являє собою ефективний засіб мовленнєвого впливу, використовуючи насамперед матеріал лексичного рівня мови та лексичну валентність.

Вивчення внутрішньої форми (ВФ) слова як найбільш загальної ознаки предмета або явища, покладеного в основу номінації, внесла істотний внесок у вивчення лінгвокреативності загалом і МГ зокрема. Метою статті є висвітлення асоціативних властивостей мовного знака з урахуванням його ВФ, у системному і контекстуальних планах мовно-ігрового сприйняття.

Без урахування внутрішньої форми слова, або,

в ширшому розумінні, мотиваційно-образної основи найменування, неможливо у всій повноті уявити асоціативні властивості знака як в системному, так і в контекстуальних планах його сприйняття.

Традиційне трактування змісту поняття «внутрішня форма» співвідносить його з етимологічним значенням найменування [6:45–46]. В. П. Григор'єв під ВФ розуміє конотативний зміст слова, якого воно набуває при вживанні в естетичній функції в контекстах поетичної мови [1:17].

Слідом за О. О. Потебнею ми розуміємо ВФ як ознаку означуваного, яка отримує формальне втілення у звуковій оболонці слова і слугує основою найменування [8:17]. Такий підхід до розуміння ВФ постулює значущість формального вираження змісту для його подання в системі одиниць мови – вмотивованість змісту пов'язана з певною формою його вираження. ВФ слова сприяє розумінню його значення, оскільки вона виступає у якості асоціативного стержня сприйняття знака. Крім того, ВФ слова має креативну силу, допомагаючи наочно виразити культурно значущі для національного світобачення ознаки в семантиці слів, що можна простежити як у межах однієї національної мови, так і на тлі різних мов [5:42].

Вивчення творчого характеру процесів МГ, що призводять до продукування семантичного ефекту, передбачає врахування процесів лексичної атракції, які визначають особливості конструювання і сполучуваності словесних знаків і проявляються в комунікативній діяльності стихійно, призводячи до порушення узуального стереотипу сприйняття і вживання слова.

Динаміка мовотворчого мислення пов'язана з поняттям про «асоціативну структуру знака» [2:34]. Уся сукупність асоціативних відносин, в які включено мовний знак, розподіляється за трьома напрямками: відношення знака до явищ дійсності (відносини між означаючим і означуваним усередині знака); відношення знака до інших знаків у системі (синтагматичні та парадигматичні відношення між знаками); асоціативні відносини між знаками в тексті (мовленнєва актуалізація знака). І формальна, і змістова сторона словесного знаку володіє потенційною можливістю актуалізації тих чи інших видів асоціативного зв'язку. За допомогою стратегії МГ, яка дозволяє перейти від стереотипного сприйняття і використання знака до асоціативно-ігрового, що подає пропозиційний смисл у нестандартній «людській упаковці», реалізується прагматична установка МГ на творче використання асоціативної валентності знака. Вона проявляється на всіх рівнях функціонування знака (фонетичному, словотвірному, лексичному, синтаксичному) і дає можливість по-різному інтерпретувати його формально-змістову структуру.

Саме механізми асоціювання організують когнітивну пам'ять людини таким чином, що створюють можливість варіювання асоціативних зв'язків відповідно до комунікативних потреб мовців [4:28]. Чим ширше коло асоціативних зв'язків слова в мовній свідомості носія мови, тим ширше можливості формально-семантичних модифікацій знака.

Для створення ігрем у ситуаціях МГ лінгвокреативна особистість використовує потенціал внутрішньої і зовнішньої структури слова, що дає змогу моделювати ігрове асоціативне поле з урахуванням позаконтекстного і мовленнєвого варіювання одиниць мови. Створення ігрем пов'язано з фонетичним, словотвірним, лексичним типами асоціювання, а контекстуальні асоціативні зв'язки актуалізують мовленнєве варіювання плану його змісту і плану вираження, допускаючи багатоманітну інтерпретацію словесного знака, про що О. Ф. Лосев писав як про «нескінченну стихійно-системну інтерпретативно-сміслову валентність» [3:125].

У мовленні підґрунтям МГ є різноманіття формально-семантичних зв'язків знака в системі, яке визначається правилами і властивостями, що

виробляється мовою для досягнення обмеженим обсягом пам'яті незліченної кількості реалій та їхніх ознак [7:43]. До цих властивостей традиційно відносять:

- 1) розвиток полісемії;
- 2) здатність лексем називати клас предметів, а не поодинокий предмет;
- 3) наявність на всіх рівнях алгоритму комбінування – парадигматичні правила вибору і синтагматичні правила сполучуваності одиниць;
- 4) існування імпліцитних (семантичних) і зовнішніх (формальних) ознак, за допомогою яких лексичні одиниці групуються і різняться між собою.

ВФ слова задіяна в створенні ігрем всіх типів. Маніфестована ВФ слова ознака може бути як елементом плану денотації, так і елементом плану конотації. З цих позицій особливої актуальності набуває вивчення ігрем і мовленнєві прийоми їх створення, засновані на грі із зовнішньою структурою словесного знака – фоносемантичні, словотвірні та лексико-граматичні ігреми. Засобом для ігрем даного класу є системно-мовні асоціативні зв'язки, з якими пов'язане формування індивідуального когнітивного простору мовної особистості – суб'єкта МГ.

При створенні ігрем в асоціативному ігровому полі учасники комунікативної взаємодії використовують мовний асоціативний код МГ. Він базується на аналогіях між знаками, фонетичних деформаціях зовнішньої оболонки слів і об'єднує мовні засоби фонетичного, словотвірного, синтаксичного рівнів і ґрунтується на звуковій і структурній аналогії між знаками, фонетичній деформації, використанні ненормативної граматичної форми тощо. МГ використовує формальний асоціативний код, наприклад, при створенні ігрем на основі формальних асоціативних аналогій з метою парадоксального тлумачення омофонічних і паронімічних зближень слів (*thirst-aid kit – first-aid kit; misfortune – Miss Fortune*). Серед ігрем, що ґрунтуються на грі з зовнішньою структурою слова, виділяємо три різновиди, що актуалізуються в ситуаціях МГ: 1) фоносемантичні ігреми, що ґрунтуються на встановленні нестандартних асоціативних зв'язків між звуковою формою слова і його значенням; 2) словотвірні ігреми, що ґрунтуються на переосмисленні морфолого-дериваційних асоціативних зв'язків слова; 3) лексико-граматичні ігреми, що ґрунтуються на обігранні граматичного значення мовної одиниці і встановленні нестереотипних асоціативних зв'язків.

Так, звукова подібність паронімів і паронимазія дають підстави для явища паронімічної атракції, що створює зрушення в оціночній кваліфікації позначуваного. Пор.: *bellowdrama* замість *melodrama*; *tripewriter* вместо *typewriter*; *battle-*

scared та *bottle-scarred* замість *battle-scarred*. Експресивізація і переважно негативна оціночна кваліфікація досягається також шляхом паронимастичної підміни однієї або обох значущих частин складного слова. Введення випадкового фоносеманта в структурну модель складного слова створює ігремену, яка виступає по відношенню до мовної одиниці-прототипу як ситуативна оціночна номінація. Функції фонетичних деформацій такого роду полягають в наданні ігремлі характеру «емоціонеми», «аксіологеми», коннотемі фоностилістичного типу [10:256], пор. телескопні номінації, слова-злитки “*narcisstocracy*”, “ *jerkigarchy*”, “*videot*”, “*foolosopher*” тощо, які внаслідок стилістичної модифікації перетворюються на комічні експресеми.

Чим парадоксальнішою, неочікуванішою є форма актуалізації мотивуючої ознаки, тим яскравіше експресивний ефект використаного прийому. На основі міжзнакових фоносемантичних асоціацій з метою парадоксальної семантизації лексем може виникати мотиваційний фразеосемантичний каламбур. Парадоксальність встановленого етимологічного зв'язку пояснюється лише зовнішнім, семантично не підкріпленим характером мотиваційної версії: “*Anglo-Saxons – a race having great many angles*” (Н. Н. Munro); “*Romans were called so because they had to roam a lot*” (D. Bell). Парадоксальність заснованих на таких асоціаціях мотивувань полягає в невідповідності запропонованого МГ тлумачення мовної одиниці-прототипу його узуальному вживанню. В даному випадку мотиваційний

каламбур будується на актуалізації сприйняття ВФ *Anglo-Saxons* через мотиватор *angle*, *Romans* через мотиватор *to roam*. Вочевидь парадокс встановлення мотиваційного зв'язку між формою і змістом слова у МГ найчастіше базується саме на довільності асоціативних зближень з точки зору норми узуального вживання слова. У фокусі мовної свідомості виявляється когнітивно-асоціативний контекст ігрем. МГ ілюструє і допомагає виявити певні обмеження на сполучуваність одиниць фонетичного, морфологічного, синтаксичного рівнів мовної системи, їх взаємозв'язок з семантикою. Отже, попри всю різноманітність асоціативних зв'язків, до яких включено словесний знак, можна говорити про формально-семантичні асоціації як про основний тип асоціювання, домінуючий в ситуаціях МГ при створенні і сприйнятті ігрем, акцентуючи асоціативні зв'язки між планом вираження і планом змісту слова.

Таким чином, вивчення ВФ слова у дзеркалі мовної гри відкриває можливості (ре)конструювання асоціативної валентності знака, ланок мовної номінації, уможливаючи тим самим досягнення ефекту впливу на інтелектуальну й емоційну сферу адресата внаслідок парадоксального мисленнево-мовленневого утворення, створеного мовними засобами.

Стаття може послужити імпульсом для подальших досліджень мовної гри крізь призму лінгвокультурології, яка досліджує зв'язок мовних виразів із синхронно діючим менталітетом та духовним життям народу.

Література

1. Григорьев В. П. Словотворчество и смежные проблемы языка поэта / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
2. Клименко А. П. Проблема лексической системности в психолингвистическом освещении : дисс. ... д-ра филол. наук / А. П. Клименко – Минск, 1980. – 406 с.
3. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Наука, 1982. – 478 с.
4. Маковский М. М. Системность и асистемность в языке : Опыт исследования антиномий в лексике и семантике / М. М. Маковский. – М. : Наука, 1988. – 210 с.
5. Манакін В. М. Внутрішня форма слова в аспектах зіставного мовознавства / В. М. Манакін // Мовознавство. – 2014. – № 5. – С. 35–44.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – 2-е изд. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 208 с.
7. Плотников Б. А. О форме и содержании в языке / Б. А. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1989. – 254 с.
8. Потебня А. А. Полное собрание сочинений. Т. 1. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков, 1926. – 208 с.
9. Сниховская И. Э. Когнитивно-коммуникативный аспект явления «языковая игра» / И. Э. Сниховская // Вісник Житомирського державного університету ім. І.Франка. – 2004. – Вип. 17. – С. 239–241.
10. Шаховский В. И. Эмоциональная коммуникация через языковую игру / В. И. Шаховский // Коммуникативные исследования 2003 : Современная антология. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 253–262.